

werd gezocht in een wetgeving die een stelsel van verplichte verzekeringen vorm gaf. Met andere woorden, het uitgangspunt bleef een gelimiteerde rol van de staat en dominantie van het particulier initiatief. Wolffram concludeert dat alle sociale wetgeving die tussen 1870 en 1918 tot stand kwam te beschouwen is als 'minimaal noodzakelijke interventies ten gunste van een optimale ontwikkeling van de sociale verzekeringen.' (169) De burger moest dus premie betalen voor voorzieningen, die werden niet uit de collectieve middelen gefinancierd. De scherpe kantjes van het *laisser faire* verdwenen langzamerhand wel wat, maar tot 1918 bleef de overheersende opvatting dat de staat slechts beperkt verantwoordelijk was ten aanzien van de maatschappij.

Op lokaal niveau is het echter een heel ander verhaal. De gemeenten werden veel meer geconfronteerd met de sociale ellende die industrialisatie en urbanisatie met zich meebracht dan de Haagse heren, waardoor de gemeentelijke bestuurders veel minder huiverig waren voor overheidsinterventie. De gemeenten liepen als het ware voor de troepen uit. Wolffram laat overtuigend zien hoe nuttig de confrontatie van landelijke denkbeelden en wet- en regelgeving met de gemeentelijke sociale politiek is. Ondenkbaar vooralsnog op landelijk niveau waren gemeentelijke regelingen over bijvoorbeeld de volksgezondheid en openbare hygiëne, steun aan gemeentelijke werkloosheidsfondsen of het instellen van een minimumloon. Bovendien gaf de woningwet van 1901 vooral de lokale overheid een krachtig instrument in handen om in te grijpen in de stadsontwikkeling. De exploitatie van de nutsbedrijven was evenzeer een teken dat de gemeenten helemaal niet alles maar wilden overlaten aan het particulier initiatief, integendeel. Het vernieuwende en interessante aan dit boek is de aandacht voor de gemeentelijke politiek binnen de speelruimte die de nationale sociale wetgeving bood. Vanzelfsprekend kan Wolffram wat betreft die analyse van de gemeentelijke politiek niet veel meer doen dan verwijzen naar de schaarse lokale studies op dit gebied, naast het voor deze studie uitgevoerde onderzoek naar de gemeentelijke politiek van Haarlem en Groningen.

Het boek levert dus veel moois op, maar de lezer blijft na de laatste bladzijde toch achter met een licht gevoel van onvrede. De smalle basis van het lokale onderzoek maakt het boek enigszins onevenwichtig: het accent ligt sterk op de landelijke politieke discussies, waarvan de hoofdlijnen wel bekend zijn, terwijl tegelijkertijd duidelijk wordt dat de botsing tussen privé-initiatief en de staat elders plaatsvond, namelijk in de gemeenten. Van dit proces weten we vrijwel niets, dus een nadrukkelijker focus op de gemeentelijke politiek zou meer nieuws hebben opgeleverd. Misschien was het oorspronkelijk wel de bedoeling om een betere balans te krijgen tussen staat en lokale overheid, maar is het daarvan niet gekomen, gezien de arbeidsintensiteit van dergelijk onderzoek. Nu moet de lezer het doen met de laatste zinnen van het boek: 'Zij [de lokale overheden] gaven de stoot tot de nieuwe fysieke inrichting van de maatschappij, eerst van de stad, later van de regio en het land. Maar dat is een ander verhaal. Wordt vervolgd.' (172) Het wachten is dus op een vervolg, waarin het accent ligt op de gemeentepolitiek. In elk geval is de aanzet die in dit boek is gegeven interessant genoeg om daar met veel belangstelling naar uit te kijken.

Boudien de Vries

M. Metze, *Anton Philips 1874-1951. Ze zullen weten wie ze voor zich hebben* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2004; Amsterdam: Balans, 2004, 622 blz., ISBN 90 5018 612 2).

Op initiatief van het Prins Bernhard Cultuurfonds zijn in de afgelopen jaren een tiental

biografieën geschreven, waaronder twee over ondernemers: D. G. van Beuningen (door H. van Wijnen) en Anton Philips (1874-1951) door Marcel Metze.

De levensgeschiedenis van Anton is door Metze verdeeld in vijf perioden (in de epiloog krijgt deze echter een wat andere invulling). De eerste periode omvat de jaren 1874 tot 1900 en betreft vooral de jeugd van Anton. In 1895 begon hij, zonder de HBS te hebben voltooid, te werken in het bedrijf Philips & Co., dat werd geleid door zijn oudere broer Gerard (1858-1942). In de tweede periode (1901-1918) drong Philips door tot de top van de grootste producenten van gloeilampen. Dankzij Antons handelsreizen, zoals zijn reis naar Rusland in 1898, kon Philips & Co. de afzet van lampen flink vergroten en dit leidde ertoe dat men in 1903 werd opgenomen in een internationaal kartel. Hoewel het kartel zelf geen groot succes was, expandeerde Philips verder door onder andere Nederlandse concurrenten op te kopen. Dit gebeurde vooral op initiatief van Anton, die er in 1911 ook mede voor zorgde dat Philips met behulp van bedrijfsspionage in het bezit kwam van de nieuwste technologie. Vanaf 1916 kon Philips tegen betaling gebruik maken van uitvindingen van de Amerikaanse onderneming General Electric (GE). Dankzij de omzetting van de firma in een naamloze vennootschap in 1911, kreeg men ook de financiële mogelijkheden om door middel van het uitgeven van nieuwe aandelen andere bedrijven op te kopen of nieuwe te stichten. De familie bleef echter de feitelijke macht in handen houden door gebruik te maken van preferente aandelen. Dat veranderde ook niet toen GE in 1920 een grootaandeelhouder werd, al kreeg GE wel een vertegenwoordiger in de raad van commissarissen. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog verdwenen de Duitse concurrenten van de markt, waardoor Anton vrij eenvoudig de afzet kon vergroten. Om in de vraag naar grondstoffen en halffabrikaten te kunnen voorzien bouwde Anton verschillende fabrieken, zoals voor glasballonnen en verpakkingsmateriaal.

De periode 1919-1930 beschrijft de grote groei van Philips in Nederland, maar ook in het buitenland. Omdat broer Gerard zich terugtrok als directeur, gebeurde dat vanaf 1922 onder leiding van Anton. Hoewel Anton heilig geloofde in een centrale leiding, benoemde hij vrij snel een drietal medewerkers om de groei van het bedrijf te kunnen opvangen. Dankzij deze groei kon Anton in 1924, toen nieuwe kartelafspraken werden gemaakt (het zogeheten Phoebuskartel), een groter marktaandeel claimen voor Philips. Tegelijkertijd begon men met de ontwikkeling van een nieuw product: de radio. Voor zijn prestaties als ondernemer, er werkten intussen ongeveer 16.000 mensen bij het bedrijf, kreeg Anton in 1928 een eredoctoraat.

De periode 1931-1939 behandelt de ontwikkeling van Philips tijdens de economische recessie. Onder druk van de commissarissen werd een rationalisatie doorgevoerd en werden in 1931 en 1932 grote aantallen arbeiders ontslagen. Volgens Metze kon Anton daar niet goed mee overweg en liet hij het 'vuile werk' liever over aan zijn onderdirecteur en schoonzoon Frans Otten. In 1933 was de crisis voor Philips overigens al weer grotendeels voorbij en begonnen het aantal werknemers en de winst weer te groeien. Protectionisme zorgde ervoor dat de groei wel steeds meer in het buitenland werd gerealiseerd, omdat door het oprichten van buitenlandse bedrijven men het effect van tariefmuren kon omzeilen. Vanaf 1936, na een ziekte van enkele maanden, gaf Anton steeds meer uit handen en in dat jaar werd Otten benoemd tot directeur. Anton werd president van Philips, maar hij bemoeide zich steeds minder met de dagelijkse leiding. Het aantal vakantie-reizen en de duur daarvan namen steeds meer toe. Halverwege 1939 nam Anton afscheid van Philips en werd president-commissaris.

De laatste periode omvat de jaren 1940-1951 en bespreekt vooral de activiteiten van Philips in de oorlogsperiode. Ondanks een gedegen voorbereiding op een mogelijke oorlog, verliepen de eerste dagen van de oorlog in mei 1940 chaotisch, al lukte het Anton en zijn familie wel om de oversteek te maken naar Londen. Later verhuisde men naar Amerika, terwijl zoon Frits

(1905), door toeval in Eindhoven was achtergebleven en de fabrieken openhield. De oorlog had, aldus Metze, een verlamdende werking op Anton. Hij bemoeide zich eigenlijk helemaal niet meer met het bedrijf en kreeg pas na 1945 weer een belangrijke symbolische rol toebedeeld tot zijn overlijden in 1951. Omdat dit laatste deel vooral over het bedrijf gaat, waarover al veel bekend is dankzij de bedrijfsgeschiedenis van Philips door I. Blanken, was het beter geweest als Metze het sterk had ingekort.

Als biografie is deze studie over Anton Philips zeker een aanwinst. Metze heeft oog voor details en weet persoonlijke en zakelijke elementen goed met elkaar te verbinden. Hij waakt ervoor succesverhalen voetstoots aan te nemen en waar mogelijk en nodig worden deze ontkracht. Aan de journalistieke neiging om met 'nieuws' te willen komen kan hij zich echter niet onttrekken. Als proefschrift is dit boek minder geslaagd. Een duidelijke vraagstelling ontbreekt, waardoor er evenmin een conclusie wordt getrokken. De historiografische inbedding is gering, terwijl met bruikbare theorieën niets wordt gedaan. Een vergelijking met andere ondernemers had mogelijk meer diepgang opgeleverd in de bespreking van Antons gedrag. Dit onderzoek steunt vooral op stukken uit het bedrijfsarchief, terwijl voor de bedrijfsgeschiedenis gebruik wordt gemaakt van A. Heerding en I. Blanken. De overige gebruikte secundaire literatuur is beperkt en vertoont hiaten. Naast H. W. von der Dunk zijn er echt ook andere boeken geschreven over de twintigste eeuw, die niet worden geraadpleegd maar misschien een andere visie geven. De epiloog bevat wel aanzetten tot een analyse op een hoger abstractieniveau, maar de daarin besproken onderwerpen worden niet systematisch behandeld in de hoofdstukken. Het wekt ook sterk de indruk later te zijn toegevoegd aan het boek. De oorzaak is waarschijnlijk, zoals in de inleiding wordt vermeld, dat pas tijdens het schrijven het idee ontstond om er een proefschrift van te maken en dat de opdracht (een biografie) al vanaf het begin vaststond.

Ferry de Goey

P. Taveirme, *Han-Mongol encounters and missionary endeavors. A history of Scheut in Ordos (Hetao) 1874-1911* (Leuven Chinese studies XV; Leuven: Leuven university press, 2004, 684 blz., ISBN 90 5867 365 0).

In de negentiende eeuw kwam een nieuwe golf van wereldwijde katholieke missionering op gang. Het initiatief in die tijd lag vooral bij de Fransen. Met de organisaties 'Propagation de la Foi' (Lyon, 1822) en 'Sainte-Enfance' (Parijs, 1843) werd bovendien een stevige basis voor de financiering van de missie gelegd. De onderdanen van de uit ballingschap teruggekeerde katholieke Bourbons, en na 1830 van koning Louis-Philippe en keizer Napoleon III, richtten zich vooral op het Verre Oosten en met name op China. In de moord op de Franse missionaris Chapdelaine in 1856 vonden de Fransen een aanleiding om samen met de Britten op te rukken naar Peking en aldaar het Zomerpaleis van de Chinese keizer aan een grondige plundering en vernieling te onderwerpen. In de zogenaamde ongelijke verdragen van Peking en Tianjin (1860) bedongen vertegenwoordigers van de Franse keizer onder meer dat katholieke missionarissen onder protectie van de Chinese keizer vrijelijk het binnenland in mochten trekken om daar het christelijke geloof uit te dragen.

China lag nu open voor de missie. Een groep Belgische priesters onder leiding van legeraalmoezenier Théophile Verbist, gesteund door de jonge Leopold II en kardinaal Sterckx, besloot een nieuwe missiecongregatie te stichten, die van het Onbevleete Hart van Maria (CICM). Vanwege hun hoofdkwartier in Scheut bij Brussel gingen ze — en gaan ze nog steeds